

**Investigation of Fictional Characters of “Tarikh-i Bayhaqi” based
on Kohlberg's Theory of Moral Development***

Heidarali Dahmarde 

Abstract

1. Introduction

“Bayhaqi’s History”, authored by Abu al-Fazl Bayhaqi, stands as an exemplary work in Persian literature. This literary masterpiece adopts a narrative and storytelling style to elucidate the events of the Ghaznavid historical era, shedding light on the moral attributes of the individuals of that period. Bayhaqi's meticulous attention to detailing and describing the characteristics of these personalities reflects his keen focus on moral cognitive developments. Morality, a pervasive and integral aspect of human societies, emerges as a universal phenomenon stemming from intellectual interactions. It has perennially captivated the minds of thinkers, leading to the creation of extensive literary works by eminent poets and writers. The interplay between morality, as explored in the History of Bayhaqi, and Kohlberg's theory of moral development has inspired numerous scholarly works,

* **Article history:**

Received: 9 June 2023

Received in revised form 12 September 2023

Journal of Prose Studies in Persian Literature
Year 26, No. 54, Fall and Winter 2024

Accepted: 17 September 2023

Published online: 18 December 2023

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman



© The Author(s).

1. Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Zabol, Zabol, Iran. E-mail: dr.h.a.dahmarde@uoz.ac.ir

underscoring the research community's profound interest in this subject.

2. Methodology

In this study, the author endeavors to address the inquiry of whether Bayhaqi has employed various stages of moral development in narrating his story. Additionally, an inquiry arises as to whether Bayhaqi, in delineating and elucidating the attributes of his fictional characters, aims to convey a moral cognitive progression concerning real events for diverse personality types. To explore these aspects, the renowned American author Lawrence Kohlberg's moral development model serves as the theoretical framework in this investigation. The History of Bayhaqi is examined and scrutinized in relation to the six stages of moral development posited by Kohlberg, with a focus on developmental growth within this theoretical construct. This research, guided by the theoretical framework of Lawrence Kohlberg's moral development model, adopts a descriptive-analytical approach. It relies on a library-based methodology, presenting evidence examples and discussing various levels of moral development. Drawing on the text of the History of Bayhaqi, numerous instances are cited to illustrate the application of the moral levels delineated in the aforementioned theory.

3. Discussion

The narrative style employed in the History of Bayhaqi suggests the presence of a myriad of characters, each embodying distinct moral values and undergoing moral development. Characters such as Hasank Vazir, Bunaşr Mashkan, Afshin, Busal Zuzani, and others contribute significantly to the depiction of cognitive behaviors. Assessing the moral perspectives of these characters is anchored in Kohlberg's theory of stages of moral development,

which categorizes moral behaviors into six components for examination and classification.

3.1. Demagoguery

Kohlberg's initial stage of moral development revolves around the avoidance of punishment and a focus on seeking encouragement and rewards. In this stage, individuals consistently shape their life criteria based on achieving benefits and evading punishment. Kohlberg's theory delineates various categories for moral behaviors. Notably, the behavior exhibited by Busal Zuzani aligns with the third stage of level two, characterized by deceitfulness and conformity. In this stage, the emphasis lies on personal gain, driving Busal Zuzani to continually endeavor to assert himself in the presence of monarchs or attempt to eliminate individuals who are deemed worthy and superior.

3.2. Profiteering

During this stage, adherence to regulations with the aim of attaining rewards and fostering mutual benefit serves as the benchmark for moral judgment. Individuals gauge the morality of an action based on its advantageous outcomes for themselves. Broadly speaking, at the pre-conventional moral level, individuals make moral judgments by evaluating the consequences of an act. In this context, individuals primarily focus on the prospect of receiving rewards, heed the opinions of others, and adhere to laws with the expectation of obtaining a corresponding reward in return.

3.3. Selfishness

During this stage, any action that aligns with established regulations and gains approval from authorities is deemed morally acceptable. It is considered a societal obligation for every

individual to fulfill their commitments as dictated by the prevailing social norms. In essence, the conventional level underscores the significance of interpersonal relationships and societal values, prioritizing them over individual preferences.

3.4. Mutual Trust

The account of the governance of Makran by two brothers, Isa and Bual-Askar, who lack intellectual agreement regarding the caliphate, highlights a specific circumstance. In this context, Abul-Fazl Bayhaqi remarks, "The troops and the people inclined towards Isa, and Bual-Askar fled and came to Sistan." (Bayhaqi, 2009: 239) The key observation here is that Isa ascends to power with the backing of the people, fostering mutual trust, while his brother Bual-Askar seeks refuge with Amir Mahmud. Consequently, Isa sends valuable gifts to Mahmud with the intention of reclaiming Bual-Askar and eliminating him, thereby eradicating the potential threat of rebellion from his brother. This underscores Isa's self-centered approach, driven by a desire to maintain his position and status.

3.5. Public Welfare

In accordance with Kohlberg's theory, Hasank is situated at the third level, specifically the post-conventional stage, embodying an individual who has attained comprehensive and rational thinking beyond the imperfect rationality prevalent in his society. Considering these aspects, he can be categorized within stages five and six of the theory, indicating a commitment to public welfare and actions guided by moral principles. However, the deceit and cunning tactics employed by his adversaries, situated in stages three and two, result in the shedding of his blood.

3.6. Self-made and Individual Conscience

This final and highest stage of moral development represents an individual who has adopted a principled personality, grounded in personal definitions of moral rules, and adheres to these principles unwaveringly in any situation. Individuals at this stage typically hold a universal and ethical perspective, guided by overarching principles. In this phase, if a law contradicts or aligns with the broader principles rooted in benevolence, the individual will choose not to follow it or adhere to it accordingly.

4. Conclusion

According to the findings of this study, the prevailing conduct of powerful figures has been driven by self-interest or the desire to gain others' attention, reflective of the early stages in Kohlberg's theory. Additionally, there are characters who have exhibited balanced behavior aligned with the conventional level. They consistently prioritize the approval of others or the maintenance of social order in their lives, exemplified by individuals like Bual-Askar. Moreover, at the pinnacle of moral development, there exist individuals such as Hasank. These individuals possess a robust individual conscience, actively promote ethics and virtues, and serve as exemplars of positive moral development.

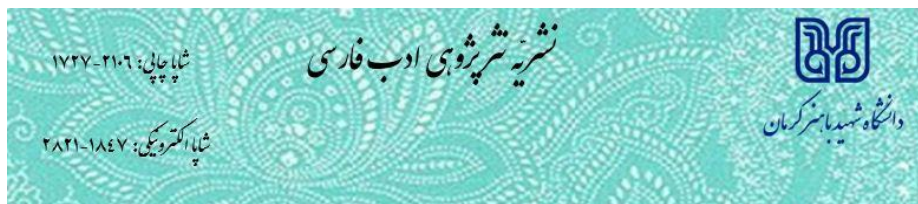
Keywords: Bayhaqi, Tarikhe Bayhaqi, Moral development, Kohlberg.

How to cite: Dahmarde, Heidarali. (2024). Investigation of fictional characters of Tarikhe Bayhaqi based on Kohlberg's theory of moral development. *Journal of Prose Studies in Persian Literature*, 26(54), 139-167. <http://doi.org/10.22103/JLL.2023.21664.3069>

References

- Ahmadjan Kalai, S. (2011). *Ethics in the history of Bayhaqi*. In Q. Ravanian & R. Sattari (Eds.), Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Mazandaran. (in Persian)
- Arami, S., Dehghan, A., Sarati, Zh., & Hajizadeh, H. (2021). "Analysis of the behavior of fictional characters in Nizami's Khusrow and Shirin

- poetic story based on Kohlberg's theory of moral development". *Research Journal of Literary Education*, 13(50), 59-88. (in Persian)
- Aghamohamadian, H. R., & Hosseini, S. M. (2013). *Psychology of maturity and adolescence, developmental psychology* (3rd ed.). Ferdowsi University of Mashhad Press. (in Persian)
- Bayhaqi, M. B. H. (2009). *The history of Bayhaqi*. (M. J. Yahaghi & M. Sayyedi, Eds.). Sokhan Publishing. (in Persian)
- Jangirzadeh, M. R. (2011). "Developmental cognitive perspectives in moral development". *Moral Knowledge*, 2(8), 101-122. (in Persian)
- Daghighian, Sh. D. (1992). *The origin of personality in fiction literature*. Author. (in Persian)
- Rezvanian, G., & Pourshabanan, A. (2010). "Displaying characters and dramatic characters in the history of Bayhaqi". *Comparative Studies of Language and Literature*, 1(2), 51-68. (in Persian)
- Rahmanian, Z. (2014). "A comparative study of moral development in Qabus Nameh from Kohlberg's perspective". *Literary and Rhetorical Research*, 2(8), 32-45. (in Persian)
- Razee, A. (2004). "Storytelling in the history of Bayhaqi". *Journal of the Academy of Persian Language and Literature*, 23, 6-19. (in Persian)
- Sarbakhshi, M. (2019). "Objectivity of religion and ethics and the superiority of religious ethics over secular ethics". *Scientific Research Journal of Ethical Letter*, 12(44), 57-68. (in Persian)
- Kadivar, P. (1999). *Psychology of ethics*. Agah Publications. (in Persian)
- Mohammadi, S., & Mashfeghi, A. (2018). "Psychoanalytic critique of prominent figures in the history of Bayhaqi based on new schools". *Garden of Speech*, 42, 201-222. (in Persian)
- Mirsadeghi, J. (2007). *Fiction literature*. Sokhan Publications. (in Persian)
- Nokhostin, E. (1994). *Examining the stages of moral development in Saadi's works and comparing them with Kohlberg's theory*. In E. Naderi (Ed.), University of Teacher Training, Tehran. (in Persian)
- Kohlberg, L. (1984). *Essays on moral development: Vol. II. The psychology of moral development*. Harper and Row.



بررسی شخصیت‌های داستانی تاریخ بیهقی بر اساس نظریه رشد اخلاقی کلبرگ*

دکتر حیدر علی دهمرده^۱

چکیده

تاریخ بیهقی، اثر ابوالفضل بیهقی، نویسنده چیره‌دست ادب فارسی است. این کتاب با لحنی داستانی و روایی حوادث دوره تاریخی غزنوی و ویژگی‌های اخلاقی شخصیت‌های این عصر را بیان می‌کند. ذکر جزئیات و توصیفات که بیهقی در توضیح و تفسیر ویژگی‌های شخصیت‌ها دارد، نشان دهنده توجه وی به تحولات شناختی اخلاقی است. هرچند این اثر بیشتر نوعی تاریخ یک سلسله حکومتی است، ولی شیوه‌ای که بیهقی در نوشتن آن به کار برده آن را اثری جامع و همگام با هنجارها و پیامدهای اخلاقی کرده است. تئوری رشد اخلاقی لارنس کلبرگ، نظریه پرداز و روان‌شناس مطرح آمریکایی و استاد برجسته دانشگاه شیکاگو که رشد اخلاقی را با توجه به ویژگی‌های هنجاری افراد به سطوح سه گانه‌ای تقسیم بندی می‌کند، می‌تواند بنیاد نظری مناسبی برای تحلیل شخصیت‌های تاریخ بیهقی باشد، نظریه رشد اخلاقی کلبرگ از جمله رویکردهای شناختی به بحث اخلاق است که پژوهش‌های مختلفی بر مبنای آن صورت گرفته است. هدف اصلی این پژوهش نیز به کارگیری نظریه رشد اخلاقی کلبرگ در رفتار شخصیت‌های داستانی تاریخ بیهقی و پاسخ به این پرسش است که آیا ویژگی‌های شخصیت‌های داستانی تاریخ بیهقی با مراحل رشد اخلاقی کلبرگ قابل تفسیر است یا خیر؟ با بررسی این موضوع به روش توصیفی - تحلیلی در تاریخ بیهقی شش مولفه اخلاقی مهم مربوط به رفتار شخصیت‌های داستان شناسایی شده و هر یک از این شاخصه‌ها رفتارهای متعددی را شامل می‌شود و هر رفتار بر انگیزه خاصی دلالت می‌کند که در تبیین تئوری کلبرگ نیز دیده می‌شود.

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۲/۰۳/۱۹ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۶/۲۱ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۴۰۲/۰۶/۲۶

نشریه نشر پژوهی ادب فارسی، دوره ۲۶، شماره ۵۴، پاییز و زمستان ۱۴۰۲، صص ۱۶۷-۱۳۹
DOI: 10.22103/JLL.2023.21664.3069

ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.

حق مؤلف © نویسندگان



۱. دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه زابل، زابل، ایران. رایانامه:

dr.h.a.dahmarde@uoz.ac.ir

واژه‌های کلیدی: بیهقی، تاریخ بیهقی، رشد اخلاقی، کلبرگ.

۱- مقدمه

اخلاق، عنصری جامع و گسترده بین جوامع بشری و پدیده‌ای مشترک و حاصل تقابل‌های فکری انسانی است که همواره مورد توجه اندیشمندان می‌باشد و آثار وسیعی از بهترین شاعران و نویسندگان در همین باب نوشته شده‌است.

در یک تعریف جامع، اخلاق عبارت است از «مجموعه صفات، هنجارها و اعمال و پیامدهای آن به صورتی که در اختیار هستند و نیز ارزشی که دارند، اضافه کردن ارزش به تعریف اخلاق از آن رو می‌باشد که ارزش امری واقعی و مصداقاً به عین صفات رفتارها و غایات موجود است» (سر بخشی، ۱۳۹۸: ۵۸).

۱-۱. بیان مسئله

اثر ارزنده تاریخ بیهقی که نوشته ابوالفضل بیهقی در بیان حوادث و رخدادهای عصر غزنوی است، اثری تاریخی با لحنی روایی می‌باشد که شخصیت‌های مختلفی را بر اساس وقایع و رخدادها تاریخی آورده‌است که به نوعی می‌توان هر کدام از این شخصیت‌ها را نمود یک پدیده اخلاقی دانست. «شخصیت‌ها را باید همانند پایه‌های یک ساختمان دانست زیرا اثر ادبی بر آن استوار است و هر چه شخصیت محکمتر و نمود آن واضح‌تر اثر ادبی هم منسجم‌تر است» (دقیقیان، ۱۳۷۱: ۱۷).

یکی از راه‌هایی که می‌توان اخلاق و سطوح اخلاقی را شرح داد استفاده از داستان سرایی و قصه است که پدیده‌های اخلاقی در مفهوم آنها نهفته است و «تاریخ بیهقی نیز اگرچه یک اثر تاریخی است و شخصیت‌هایی مانند حسنک واقعی هستند اما جنبه خلاقانه بیهقی بیشتر آن را به سوی قصه سوق داده‌است» (میرصادقی، ۱۳۸۶: ۹۴). الگوی رشد اخلاقی لارنس کلبرگ که نظریه جامع برای رشد تحولی - شناختی، اخلاقی است همواره قالبی مناسب برای نقد تحولات

اخلاقی در آثار مختلف می‌باشد زیرا جنبه‌ها و سطوح مناسبی را برای مولفه‌های وسیع رشد اخلاقی در نظر گرفته‌است که توانایی‌های شناختی آدمی را مورد تحلیل و بررسی قرار می‌دهد.

کلبرگ سطوح سه‌گانه‌ی را برای رشد اخلاقی در نظر گرفته‌است که هر کدام از این سطوح با توجه به رفتارهای اخلاقی به دو بخش مختلف تقسیم‌بندی می‌شوند و در مجموع شش مولفه‌ی جامع را برای تحولات اخلاقی به وجود می‌آورند. نظریات وی در واقع گسترش دامنه‌ی مباحث اخلاقی پیازه، روان‌شناس مطرح بود که البته «کلبرگ اخلاق را با مفهوم عدالت روشن می‌کرد و اعتقاد داشت که قضاوت‌های اخلاقی افراد با برداشت‌های متمایز از این مفهوم همراه است.» (آقامحمدیان و حسینی: ۱۳۹۲)

این جستار داستان‌ها و شخصیت‌هایی را که بیهقی در اثر خود آورده‌است و برای هر کدام ویژگی‌های خاصی را با جزئیات فراوان بیان کرده، با توجه به نظریه‌ی تحولی رشد اخلاقی کلبرگ با تکیه بر روش توصیفی - تحلیلی مورد واکاوی قرار داده‌است و شواهدی از متن تاریخ بیهقی در باب این که هر کدام از سطوح شش‌گانه کلبرگ در آن ارائه شده باشد، مورد بررسی و تحلیل قرار داده‌است.

۲-۱. پیشینه تحقیق

در باب اخلاق و اثر تاریخ بیهقی و همچنین نظریه‌ی رشد اخلاقی کلبرگ آثار بسیار زیادی نوشته شده که نشان‌دهنده توجه پژوهشگران نسبت به این موضوع می‌باشد. از جمله آثاری که در خصوص تاریخ بیهقی و ویژگی‌های منحصر به فرد آن نوشته شده می‌توان به: «بررسی داستان وارگی در تاریخ بیهقی» نوشته احمد رضی (۱۳۸۳) نیز درباره قالب داستانی و قصه‌گویی بیهقی است که نویسنده در آن ویژگی‌های شخصیت‌های داستانی را نقل و عناصر داستانی کلام بیهقی را مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌دهد اما به رشد اخلاقی آن هم از طریق نظریه

کلببرگ تحلیل را انجام نداده است. و مقاله «نمایش شخصیت‌ها و شخصیت‌های نمایشی در تاریخ بیهقی» نوشته قدسی رضوانیان و علیرضا پور شبانیان (۱۳۸۹) اشاره کرد که حیطه‌های مختلف شخصیتی داستان‌ها را مورد نقد و بررسی قرار داده و نمونه‌های مختلف شخصیت‌ها و ویژگی‌های نمایشی آنان را تحلیل کرده‌اند، هم‌چنین پایان‌نامه «اخلاق در تاریخ بیهقی» نوشته سحر احمد جانی کلایلی (۱۳۹۰) که در آن نویسنده ضمن شرح اخلاقیات حیطه‌های مختلف اندرزی بیهقی و بررسی مولفه‌های اخلاقی فردی، اجتماعی، سیاسی و دینی در این کتاب به بیان مسائل اخلاقی و اندرزی پرداخته است.

مقاله «نقد روانکاوانه چهره‌های مطرح در تاریخ بیهقی بر اساس مکاتب روانشناسی جدید» نوشته سارا محمدی و آرش مشفق (۱۳۹۷) نیز به نوعی نزدیک به عنوان مقاله پیشرو از جهت به کاربرد نظریه‌های روانشناختی می‌باشد اما نویسندگان در این مقاله شخصیت‌ها را بر اساس مکاتب فروید، راجرز مازلو و ادلر بررسی و ویژگی‌های هر شخصیت را با توجه به این مکاتب تحلیل نموده‌اند، اما به شکل اختصاصی و با در نظر گرفتن نظریه کلببرگ هیچ تفسیری در مقاله مذکور شکل نگرفته است.

در باب مقالات و پژوهش‌هایی که با توجه به نظریه رشد اخلاقی کلببرگ صورت پذیرفته نیز می‌توان به پایان‌نامه «بررسی مراتب رشد اخلاقی در آثار سعدی و مقایسه آن با نظریه کلببرگ» نوشته ابراهیم نخستین (۱۳۷۳) اشاره کرد که نویسنده در آن سطوح مختلف اخلاقی کلببرگ و آثار سعدی بررسی و به این نتیجه رسیده است که تمامی سطوح کلببرگ در سخن سعدی به کاررفته و مراحل متنوع‌تر و پیچیده‌تری نیز داشته است و عواملی نظیر رشد شناختی، تاثیر محیط و وراثت نیز در رشد شناختی اثرگذار بوده‌اند. همچنین مقاله «بررسی تطبیقی رشد اخلاقی در قابوس‌نامه» از دیدگاه کلببرگ نوشته زینب رحمانیان (۱۳۹۳) نیز عنوانی شبیه به مقاله پیش رو دارد که نویسنده در آن سطوح مختلف نظریه

اخلاقی را بررسی و به این نتیجه رسیده‌است که عنصرالمعالی در قابوس‌نامه با تکیه بر قوانین الهی و مذهب تمامی سطوح را عنوان کرده‌است. مقاله دیگری که در این باب نوشته شده‌است و روش کاری شبیه به مقاله مذکور را دارد مقاله «تحلیل رفتار شخصیت‌های داستانی منظومه خسرو و شیرین بر اساس نظریه رشد اخلاقی کلبرگ» نوشته سیمین ارانی و... (۱۴۰۰) می‌باشد که در آن نویسندگان مولفه‌های اخلاقی مهم مربوط به شخصیت‌ها را یافته و واکنش‌ها و استدلال‌ات مربوط به هر کدام را شرح و بررسی کردند.

تمامی موارد فوق نمونه‌ای از پژوهش‌های بی‌شماری است که مرتبط با عنوان تحقیقی روبروست که همگی این مقالات یا در اثری دیگر و یا به سبکی متمایز به بررسی و تحلیل پرداختند و با توجه به جستارهای صورت گرفته هیچ مقاله‌ای که به صورت صرف در باب بررسی نظریه کلبرگ در داستان‌های تاریخ بیهقی باشد یافت نشده و عنوان مقاله و یافته‌های پژوهش بدیع، تازه و غیر تکراری می‌باشد.

۳-۱. اهمیت و ضرورت تحقیق

اخلاق و رشد اخلاقی هسته اصلی کانون تعلیم و تربیت است که همواره مورد طبع آزمایی نویسندگان چیره دست علم و ادب بوده‌است و نیاز اساسی یک جامعه فرهنگی بوده و پایه‌های نظام تربیتی آن را شامل می‌شود.

اثر ارزنده تاریخ بیهقی که نمود یک دوره تاریخی از جامعه ایرانی است به شکل بسیار شگرفی در باب اخلاقیات و ویژگی‌های اخلاقی که در اثر تحولات شناختی رشد و نمود یافته‌اند به قلم رفته‌است که این امر می‌تواند برای شناخت هر چه بهتر تحولات شناختی اخلاقی جامعه ایرانی در یک دوره خاص و تیپ‌های شخصیتی که در قالب داستان‌های واقعی بوده و امروز نیز نمود شخصیت‌های کنونی هستند به بحث و بررسی پرداخت.

در این نوشته نگارنده بر آن است که به این پرسش، پاسخ گوید که آیا بیهقی در بیان داستان خود مراحل مختلف رشد اخلاقی را به کار برده است یا خیر؟ و همچنین می‌توان این پرسش را نیز مطرح کرد که بیهقی در توصیفات و شرح ویژگی‌های شخصیت‌های داستانی خود قصد بیان یک تحول شناختی اخلاقی با توجه به رخداد‌های واقعی برای تیپ‌های مختلف شخصیتی را دارد یا خیر؟

بدین منظور الگوی رشد اخلاقی نویسنده مشهور آمریکایی لارنس کلبرگ در این پژوهش به عنوان چهارچوب نظری در نظر گرفته شده است و با توجه به مراحل شش‌گانه رشد اخلاقی با رشد تحولی که در این نظریه است اثر تاریخ بیهقی به حیطه بحث و بررسی رفته است.

۴-۱. روش تحقیق

تحقیق حاضر با توجه به چهارچوب نظریه الگوی رشد اخلاقی لارنس کلبرگ به روش توصیفی - تحلیلی همراه با ارائه شواهد مثال و ذکر سطوح مختلف رشد اخلاقی به شیوه کتابخانه‌ای بررسی و با تکیه بر متن کتاب تاریخ بیهقی موارد متعددی از به کارگیری سطوح اخلاقی نظریه مذکور بیان شده است.

۵-۱. مبانی نظری

لارنس کلبرگ و روانشناس مشهور آمریکایی نظریه رشد اخلاقی را در قالبی تحولی - شناختی و در تکمیل یافته‌ها و پژوهش‌های ژان پیازه دیگر روانشناس مشهور علم شناخت ارائه داده است. کلبرگ در بیان تئوری تحول اخلاقی پیشگام بوده و در نظریات خود استدلال و شناخت را پایه و اساس پژوهش می‌داند و این نکته را بیان می‌کند که «برخلاف دیدگاه‌های سنتی که عاطفه را منبع انگیزه اخلاق می‌دانند وی دیدگاه شناختی تحولی انگیزه اخلاقی را مبتنی بر شناخت و تحول شناختی می‌داند.» (آرامی و همکاران، ۱۴۰۰: ۵)

لارنس کلبرگ بر پایه تحلیل و بررسی مراجعین و مصاحبه‌هایی که با آن انجام داده‌است مراتب رشد اخلاقی را به سه مرحله تقسیم می‌کند که عبارت است از: اخلاق پیش قراردادی، اخلاق قراردادی، اخلاق فرا قراردادی.

«برای هر یک از این سطوح دو مرحله وجود دارد که در مجموع رشد اخلاقی به تناسب هر فرد می‌تواند در شش مرحله شکل بگیرد» (کدیور، ۱۳۸۲: ۸۶). همچنین باید دانست که نظریه کلبرگ مانند هر «نظریه مرحله‌های دیگر به گونه‌ای طراحی شده‌است که اولاً در آن هر مرحله از مرحله قبل پیچیده‌تر و کامل‌تر است و توالی این مراحل در اغلب افراد یکسان است.» (کالی و دیگران به نقل از کدیور، ۱۳۸۲: ۸۶)

«طبق این نظریه مراحل رشد اخلاقی از یک سلسله مراتب منطقی پیروی می‌کنند و در هر مرحله جدید افراد دیدگاهشان را درباره اخلاق رد می‌کنند و به نارسایی مرحله قبل پی می‌برند.» (جانگیر زاده، ۱۳۹۰: ۱۱۲)

از نظر کلبرگ تفکر اخلاقی دارای سه سطح است. ۱) استدلال پیش قراردادی که پایین‌ترین سطح از رشد اخلاقی می‌باشد به گونه‌ای که فرد هنوز هیچ یک از ارزش‌های اخلاقی را در خود درونی نکرده‌است و استدلال اخلاقی او تابع پاداش و تنبیه‌ای است که از بیرون موجب کنترل رفتار وی می‌شود. ۲) استدلال قراردادی که در این سطح قضاوت اخلاقی فرد تابع هنجارهای درونی شده‌ای است که اساساً از دیگران مخصوصاً پدر و مادر و موقعیت اجتماعی همانند قوانین جامعه به او تحمیل می‌شود. ۳) استدلال فرا قراردادی بالاترین سطح رشد است که در آن استدلال اخلاقی به طور کامل در فرد درونی شده‌است و بر هنجارهای دیگران مبتنی نیست فرد نمی‌تواند جریان‌های مختلف اخلاقی را مشخص کند و راه‌های گوناگون اخلاقی را کشف کند.

(kohlberg.1976;131)

۲- بحث و بررسی

داستانی بودن تاریخ بیهقی نشان از داشتن شخصیت‌های فراوانی دارد که هر کدام تداعی نوعی خاص از اخلاق و رشد اخلاقی می‌باشد، شخصیت‌هایی نظیر: حسنک وزیر، بونصر مشکان، افشین، بوسهل زوزنی و... که هر کدام نقش موثری در بروز رفتارهای شناختی دارند. تئوری مراحل رشد اخلاقی کلبرگ مبنایی برای سنجش استدلال‌هایی اخلاقی این شخصیت هاست که بر اساس آن رفتارهای اخلاقی بررسی و در شش مؤلفه طبقه‌بندی شده‌است.

۲-۱. عوام فریبی

مرحله اول رشد اخلاقی از نظر کلبرگ گریز از مجازات و تنبیه و توجه به تشویق و پاداش است که در آن فرد به واسطه خواسته‌های نفسانی و خودشیفتگی همواره در صدد آن است که معیارهای زندگی خویش را بر پایه رسیدن به پاداش و سود و دوری از مجازات به هر روش ممکن قرار دهد بر اساس نظریه کلبرگ رفتارهای اخلاقی به چند دسته تقسیم می‌شوند. آنچه دیده می‌شود رفتار بوسهل زوزنی است که بسیار رفتاری عوام فریبانه و هم‌رنگی با جماعت است یعنی مرحله سوم سطح دو که ملاک اهمیت منفعت شخصی است و باعث می‌شود همه‌جا در تلاش باشد در حضور پادشاهان خودش را اثبات کند و یا به دنبال این است که انسان‌های شایسته و برتر را از بین ببرد، همانند داستانی که در مراسم ختمی شرکت می‌کند و پادشاه او را مؤاخذه می‌کند که چرا در مراسم ختم ناراحتی را تشدید می‌کردی، وظیفه تو آن است که در ختم احترام کنی و همچنین داستان حسنک وزیر که بیانگر دشمنی و خصومت او با حسنک می‌باشد.

به نوعی که بیهقی خود می‌گوید «که این بوسهل مردی امامزاده و محتشم و فاضل و ادیب بود اما شرارت و زعارتی در طبع وی مؤکد شده ولا تبدیل لخلق

الله و بآن شرارت دلسوزی نداشت و همیشه چشم نهاده بودی تا پادشاهی بزرگ و جبار بر چاکری خشم گرفتی ...» (بیهقی، ۱۳۸۸: ۱۶۸).

ابوالفضل بیهقی منظورش آن است که بوسهل انسانی نیست که بخواهد عوض بشود و یا رفتارش تغییر کند. عملکرد او در زمان اسارت حسنگ و بدرفتاری وی با شخصی برتر از خود براساس نظریه‌ی کلبرگ یعنی همان زمانی که تنبیه می‌کند یعنی خود واقعی‌اش را نشان می‌دهد و بسیار زشت رفتار می‌کند، حسنگ او را اذیت کرده او هم اذیتش می‌کند. یا مثلاً در داستان‌های دیگر که عامل از بین بردن حسنگ می‌شود.

بیهقی می‌گوید: «خردمندان دانستندی که نه چنان است و سری می‌جنابیدندی و پوشیده خنده می‌زدندی که نه چنان است» (بیهقی، ۱۳۸۸: ۱۶۸).

معلوم است که در بحث هم‌رنگی با جماعت بوسهل زوزنی می‌خواهد خودش را نشان بدهد یعنی آن عقده‌های درونی‌اش را تسکین ببخشد. براساس نظریه کلبرگ تا سطح دو مرحله سه هم‌رنگی با جماعت و بوسهل بسیار علاقه به این امر نشان می‌دهد که خودش را برتر نشان بدهد و دیگران را تخریب و نابود سازد. بوسهل رفتارهای زشت و ناپسندی دارد و در تاریخ بیهقی پستی و رذالت او آشکار است. بیهقی او را انسانی بسیار ظاهربین می‌داند که فقط در پی اثبات خویش است و حس درونی خود یعنی حسادت را عرضه دارد.

نگاه دقیق بیهقی در وصف شخصیت‌های تاریخی باعث شده است او از هیچ داستان یا شخصیتی که نمود یک پدیده اندرزی باشد به راحتی گذر نکند. یکی از شخصیت‌هایی که وی بدان پرداخته است، بوالمظفر برغشی می‌باشد که از وزیران عهد سامانی است.

این شخصیت با توجه به آنچه بیهقی عنوان کرده است، آدم حيله‌گر و زیرک و باهوشی است، که در موعد خطر با در نظر گرفتن بهترین انتخاب و جانبداری

موضع قدرت جان خود را نجات می‌دهد که از این حیث می‌توان وی را بر اساس نظریه کلبرگ در مرحله اول سطح یک که اجتناب از تنبیه است قرار داد. همچنین با توجه به حيله و جانبداری وی از قدرت برتر کمی به مرحله چهار تئوری کلبرگ نیز تناسب دارد زیرا بر اساس گفته بیهقی وی پس از براندازی سامانیان با تکیه بر فهم سیاسی خود سمت غزنویان رغبت نشان داده‌است. «خواجه یی که بوالمظفر برغشی گفتندی و وزیر سامانیان بود چون او در آخر کار دید که آن دولت به آخر آمده‌است حیلت آن ساخت که چون گریزد» (بیهقی، ۱۳۸۸: ۳۴۱).

در مجموع این شخصیت با توجه به حکایت آمده در کتاب نمونه واقعی سطح اول است زیرا همواره درصدد است خود را از تنبیه و خشم دولت غزنوی برهاند و پیش چشم سردمداران این حکومت عزیز واقع شود و از مقام جاه رفیع برخوردار گردد.

۲-۲. منفعت طلبی

در سطح پیش قراردادی قضاوت‌های اخلاقی بر پایه تشویق و تنبیه شخصی است و ملاک و مبنای رفتار خود شخص می‌باشد و همواره در تلاش برای کسب سود و پاداش در تمامی فرایندهای زندگی است و عملی را انجام می‌دهد که پیامد آن منجر به دریافت پاداش شخصی باشد.

در این مرحله اطاعت از مقررات برای رسیدن به پاداش و نوعی سودجویی متقابل، معیار قضاوت اخلاقی است. افراد عملی را اخلاقی می‌دانند که برای آنان فایده داشته‌باشد. به طور کلی می‌توان گفت که در سطح اخلاقی پیش عرف (پیش قرار دادی) افراد در مورد درست و نادرست بر حسب عواقب عمل قضاوت می‌کنند. فرد، تنها به پاداش فکر می‌کند، به حرف دیگران گوش می‌دهد و از قوانین پیروی می‌کند تا در مقابل آن به پاداش دست یابد.

در مرحله دوم رابطه‌ی متقابلی ایجاد می‌شود و هر کس باید برای برآوردن نیازهایش کاری کند و بگذارد دیگری هم همین کار را بکند. انجام دادن آنچه عادلانه است مبادله‌ای برابر ایجاد می‌کند.

این گفته که (تو پشت مرا بخاران و من پشت تو را می‌خارانم) مصداق این مرحله است.

در تاریخ بیهقی شخصیت‌های زیادی وجود دارند که بر اساس تئوری کلبرگ می‌توان آن را در مرحله دوم از سطح پیش قراردادی، قرارداد. افرادی نظیر امیرمسعود و بوسهل نمونه‌ای از این دسته هستند.

عیسی که از حکمرانان مکران بوده است. برای کسب جایگاه و حفظ قدرت شخصی خود حتی حاضر به کشتن برادر شده است، نمود واقعی از این سطح می‌باشد و حتی برای جلوگیری از شورش برادر برای کشتن وی هدایا ارسال کرده و در نزد مردم نیز همواره قدرت خود را بی رقیب می‌خواسته است.

«خبر به برادرش و مکران رسید خار در موزه‌اش افتاد و سخت برسید و قاضی مکران را با رئیس و چند تن از صلحا و اعیان رعیت به درگاه فرستاد با نامه‌ها و محضرها» (بیهقی، ۱۳۸۸: ۲۳۹).

شخصیت امیرمسعود نیز نمونه‌ی اعلای منفعت طلبی و کانون محوری است، زیرا علاوه بر حفظ مال و جایگاه و کشتن برادر وی حتی به عنوان حاکم یک کشور دمی به حال مردمان خویشان از دل نبوده با وجود درس خوانده و باسواد بودن، سراسر اولویت را به شادی و طرب خویش می‌داده و حتی زمانی که نبرد دندانقان به شکست انجامیده است بیان می‌کند: «که غم خوردن سودی ندارد و سپس به سر نشاط باز می‌شود و شراب می‌خورد» (بیهقی، ۱۳۸۸: ۶۷۹).

همچنین وی فردی مستبد و خودخواه بوده و به صراحت رای خود را بر همه ترجیح می‌داده است حتی اگر تصمیمی کاملاً اشتباه بوده باشد وی به تمامی

رفتارهای سودجویان از خود میل و رغبت نشان می‌داد که این مورد نمونه مرحله دوم از سطح اول نظریه کلبرگ می‌باشد.

«اما ما را لجاجی و ستیزه گرفته بود از آن جهت که کار بانو خواستگان پیچیده می‌ماند خواستیم که سوی مرو رویم تا کار برگزارد آید» (بیهقی، ۱۳۸۸: ۶۶۰).

یکی دیگر از شخصیت‌هایی که می‌توان آن را مصداق کامل توجه به منافع شخصی همگام با حيله و نیرنگ دانست، شخصیتی به نام یعقوب جندی، پیک نامه‌رسان میان سامانیان و غزنویان است، وی بدان جهت که خود را در نزد سلطان سامانی مهم جلوه دهد، اخبار واصله را به گونه‌ای تغییر می‌داده است که خبر و پیک خبر مورد توجه خاص امیر قرار بگیرد و حکم رسالت او پایدار باشد که در نهایت طمع ورزی آن برای قرارگیری در مقام خود میان دو حکومت و دولت را به تباهی کشانده است.

بر اساس نظریه رشد اخلاقی کلبرگ نموده سطح اول و مرحله دوم رشد اخلاقی را می‌توان این شخصیت دانست، زیرا طمع شخصی و نگاه سودجویانه به زندگی شاخصه اصلی آن می‌باشد در این مرحله فرد برای رسیدن به قدرت و جاه از انجام هیچ کاری دریغ نمی‌کند و همواره درصدد این مهم است که مسیری را پی بگیرد که بر نفع شخصی آن بیفزاید.

«مردی بود که او را یعقوب جندی گفتندی شریری طماعی نه درست و به روزگار سامانیان یک بار وی را به رسولی بخارا فرستاده بودند و بخواست که خوارزم در سر رسولی وی شود» (بیهقی، ۱۳۸۸: ۷۲۰).

بیهقی این شخصیت را منفور می‌داند، زیرا به جهت منافع شخصی خود به تضریب میان محمود غزنوی و خوارزمشاه پرداخته است و با تغییر اخبار و نادرست خواندن خطبه‌ها تخم تباهی و دشمنی را میان دو حکومت کاشته است آن هم صرفاً به جهت آنکه در نزد امیر خوارزم ارزشمند باشد و امیر به او عنایت ورزد و همچنان بر مسند رسولی خوارزم بماند که در نهایت این طمع و بدذاتی وی منجر

به حمله محمود غزنوی به خوارزم و براندازی آن می‌گردد و خود نیز به واسطه فاش شدن راز تضریب به دار آویخته می‌شود.
«رقعت به دست امیر محمود افتاد فرمود تا ترجمه کردند در خشم فرمود تا جندی را بردار کشیدند و به سنگ بکشتند» (بیهقی، ۱۳۸۸: ۷۲۰).

۳-۲. خودخواهی

در این مرحله، هر عملی که مطابق با مقررات بوده و مورد تصویب مراجع قدرت باشد، از لحاظ اخلاقی قابل قبول است و هر انسان موظف است که به تعهدات خود، به گونه‌ای که جامعه تعیین کرده است عمل نماید. به طور کلی در سطح متعارف (قراردادی) تأکید بر روابط بین افراد و ارزش‌های اجتماعی است، که بر سلايق شخصی مقدم است.

در داستان افشین و رهایی او از بودلف نکته‌ای که مورد توجه است این است که افشین چون به پادشاه خدمت کرده از او جاه فراوان می‌خواهد و این امر باعث رنجش خلیفه شده است. به طوری که خلیفه اینگونه می‌گوید که:

«این سگ ناخوشتن شناس دین کافر بوالحسن افشین به حکم آنکه خدمتی پسندیده کرد و بابک خرم دین را به روزگاری دراز جنگ پیوسته تا او را بگرفت و ما او را بدین سبب از حد افزون بنواختیم...» (بیهقی، ۱۳۸۸: ۱۶۲).

رفتار افشین در این خصوص نشان دهنده بحث ریا و خودخواهی است که بر اساس نظریه کلبرگ سطح دوم یعنی قراردادی را شامل می‌شود و فرد خود را کانون توجه می‌داند. این نظریه است زیرا وی فقط دنبال این است که به مقام برسد، حتی به خاطر مقام، جاه و پول می‌خواهد بودلف را بکشد زیرا بر سرزمینی که تحت حمایت و تسلط او است قصد دست درازی دارد و این امر نشان می‌دهد که قصد و نیت افشین از خدمت به خلیفه چه بوده است و این موضوع ادامه می‌یابد و سپس پادشاه با واسطه‌ها نمی‌گذارد که افشین بودلف را بکشد. افشین نمود شخصیتی است که به دنبال مال دنیا و ریاست. بدین شکل می‌توان گفت

شخصیت افشین بر اساس نظریه کلبرگ تبیین و تحلیل می‌شود، زیرا به دلیل میل به قدرت میل به پول و مقام دست به هر کاری می‌زند.

همچنین داستان احمد ابی دؤاد که از زبان اسماعیل شهاب روایت شده است نشان دهنده سطح بالاتر اخلاقی است زیرا این شخصیت داستانی بر خلاف افشین که همواره به فکر خود و منافع خود است منفعت اجتماعی را مهم می‌داند و تفکری همگام با مرحله پنجم تئوری کلبرگ را دارد اما احمد ابی دؤاد سر صبح به دنبال می‌رود یعنی به بار پادشاه و بعد پادشاه با او در میان می‌گذارد و از او کمک می‌طلبد، زیرا وی با وجود شناخت ویژگی‌های مذموم افشین بنا به ضرورت حفظ استحکام جامعه با پا درمیانی و مشورت دادن به شاه جلوی کشته شدن افشین را می‌گیرد. این شخص می‌گوید که بدلیل ریخته نشدن خون و رفاه همگانی نباید این اتفاق بیفتد و به پادشاه مشورت می‌دهد که این اتفاق نباید بیفتد.

«و اگر این مرد خود برافتد خویشان و مردم وی خاموش نباشند و درجوشند و بسیار فتنه بر پا شود» (بیهقی، ۱۳۸۸: ۱۶۳).

در داستانی که برای طاهر دبیر کدخدای ری اتفاق می‌افتد امیر دستور می‌دهد با او طوری رفتار کنند که این قدر لهو و لعب نداشته باشد و به شهوت رانی معروف نباشد که آبروی حکومت از بین نرود. داستانی که بیهقی نقل می‌کند این گونه است که: طاهر دبیر کدخدایی ری به آن نواحی به لهو و نشاط و آداب آن مشغول می‌باشد. در نتیجه طاهر آدمی هوس‌باز است و بر اساس نظریه کلبرگ قطعاً هنوز به میزان کافی درک و فهم و شعور نرسیده و در مراحل ابتدایی رفتار هست و بر اساس گزینه رفتار می‌کند که می‌توان آن را سطح قراردادی و مرحله اول در نظر گرفت.

بیهقی اشاره می‌کند که:

«اگر این اخبار به مخالفان رسد که کدخدای اعمال و اموال بر این جمله هست چه حشمت ماند» (بیهقی، ۱۳۸۸: ۳۸۰) ولی شاه برای حفظ آبرو و حکومت

مجبور است براساس موازین رفاه همگانی و ریاکاری حکومت را نگه‌بدارد و با طاهر هم برخورد داشته‌باشد.

۴-۲. اعتماد متقابل

در داستان ولایت مکران دو برادر عیسی و بوالعسکر که با یکدیگر درخصوص خلافت تفاهم فکری ندارند نشان‌دهنده موضوعی خاص است ابوالفضل بیهقی در این خصوص می‌گوید:

«لشکری و رعیت میل سوی عیسی کردند و بوالعسکر بگریخت و به سیستان آمد.» (بیهقی، ۱۳۸۸: ۲۳۹)

منظور این که می‌گوید عیسی با حمایت مردم به حکومت می‌رسد و اعتمادی دو جانبه از سمت مردم به او وجود دارد اما برادر وی بوالعسکر فرار می‌کند به سمت امیر محمود که در نتیجه عیسی برای پس گرفتن بوالعسکر و کشتنش هدایای گران‌بها برای محمود می‌فرستد که از این طریق احتمال شورش برادر علیه خود را از بین ببرد و جایگاه و مقام خودش را حفظ کند که این مسئله در خصوص شخصیت عیسی، خود کانون محوری را نشان می‌دهد. براساس نظریه کلبرگ همین مسئله هم‌رنگی با جماعت یا بده‌بستان با محمود غزنوی که حمله نکنند و او را از بین نبرند به نوعی از سطوح اولیه قراردادی است و منفعت شخصی که عیسی در نظر دارد و نگاهی بازاری نسبت به زندگی دارد که مرحله دوم از سطح قرار دادی می‌باشد. ولیکن اعتماد مردم بر آن رشد اخلاقی در مرحله سوم است.

در باب هدایا بیهقی چنین می‌گوید: «زر و مروارید و عنبر و چیزها که از آن دیار خیزد و مواضعت نهاده هر سالی که خروجی فرستد برادر را ده‌هزار دینار هریوه باشد» (بیهقی، ۱۳۸۸: ۲۴۰).

بوالعسکر در درگاه غزنویان به جهت آنکه محبوب محمود غزنوی شده مورد حمایت اوست که نشانه مرحله ۴ و اوایل مرحله ۵ هست زیرا این شخصیت علاوه بر مصلحت خویش نسبت به اطرفیان نیز رویکردی مثبت داشته و به همین جهت نیز سلطان غزنوی تمایل خاطر به وی دارد ولیکن عیسی در این تیپ داستانی برعکس یافته برادر خویش، خود خواهانه و کانون محور است.

۲-۵. رفاه همگانی

شخصیت حسنک در تاریخ بیهقی شخصیت ممتاز و برجسته‌ای می‌باشد و در تاریخ بیهقی به تفضیل از وی سخن گفته شده است و لقب حسنک را نیز سلطان محمود به جهت زیبایی و صراحت گفتارش به وی داده است.

حسنک براساس نظریه کلبرگ در سطح سوم یعنی فرا قراردادی جای می‌گیرد و نماد فردیست که توانسته تفکری کامل و فراتر عقلانیت ناقص جامعه خویش داشته باشد. با توجه به این موارد وی را می‌توان در مرحله پنج و شش تئوری قرار داد یعنی او بیشتر به دنبال رفاه همگانی است و براساس اصول و موازین اخلاقی رفتار می‌کند اما دسیسه و نیرنگ دشمنان او که در مرحله سه و دو می‌باشد باعث می‌شود که خویش ریحته شود.

بیهقی حسنک را ستوده و وی را شخصیتی اثرگذار در آن دوره تاریخی دانسته است و بیان می‌کند که حسنک بسیار بسیار خدمت کرده است و سخن خود ابوالفضل بیهقی در ذکر بردار کردن امیر حسنک وزیر نشان می‌دهد که حسنک بسیار انسان درست، شایسته، کاردان و اخلاق مدار بوده است، ولی متأسفانه در شعله حسادت‌ها نامردی‌ها گرفتار می‌شود.

«و نامه خلیفه آورده که حسنک قرمطی را بردار باید کرد و به سنگ بیايد

کشت» (بیهقی، ۱۳۸۸: ۱۷۶).

بیهقی می‌گوید که جسد او هفت سال بردار می‌ماند که نشان از عمق حسادت‌ها و دشمنی‌ها دارد. حسنگ به دنبال رفاه مردم بوده و با این کار دشمنان او زیاد و او را به سوی مرگ و چوبه‌دار رهنمون می‌سازند.

در تاریخ بیهقی شخصیت دیگری به نام ابوحنیفه اسکافی شاعر وجود دارد که بیهقی در خصوص آن می‌گوید که «خاصه مردی چون بوحنیفه که کمتر فضل شعر وی است و بی‌اجری و مشاهره‌ای درس ادب و علم دارد و مردان را رایگان علم آموزد» (بیهقی، ۱۳۸۸: ۲۷۴).

که نشان می‌دهد وی توانسته‌است از سطح قراردادی عبور کند و به سطح سوم یعنی فراقراردادی پای بگذارد و به بالاترین مرحله رشد اخلاقی یعنی مرحله ششم از مراحل کلبرگ رسیده باشد و برای همه مردم کار می‌کند یعنی اطرافیان او برای او بسیار مهم هستند. به گونه‌ای که خود را وقف جریان علم آموزی و معرفت‌افزایی مردم نموده‌است.

از دیگر شخصیت‌هایی که بیهقی در قالب حکایات ستوده و آن را نماد عدالت دانسته‌است سبکتگین می‌باشد که از آن به عنوان امیر عادل یاد می‌کند.

عدالت که از جمله ویژگی‌های بارز سطوح بالای رشد اخلاقی می‌باشد، نشان دهنده مرحله پنج تئوری کلبرگ باشد که در آن فرد توجه به پیمان اجتماعی و رعایت اخلاق در جهت منافع جامعه و احترام به حرمت و فردیت افراد دارد این فضیلت اخلاقی در امیر عادل سبکتگین در قالب حکایتی زیبا در تاریخ بیهقی بیان شده است.

«گفت هرگز مرد چون امیر عادل سبکتگین ندیدم در سیاست و بخشش و خدایی و دانش و همه رسوم ملک. گفت بدان وقت که به بست رفت ...» (بیهقی، ۱۳۸۸: ۳۴۵).

حکایت فوق داستان عدالت سبکتگین در حق متظلمی است که میوه درخت خرماي آن را پلبان دولت سبکتگین با اعمال زور غصب کرده‌است و آن متظلم

داد خود را به گوش امیر عادل رسانده و امیر جواب دادخواهی وی را داده و پیلان را به اشد مجازات رسانده و غرامت خرما را از پیلان گرفته است. این امر می‌تواند نشان‌دهنده توجه شخصیت عادل به عدالت اجتماعی و ظلم‌ستیزی باشد، همچنین اهمیت فردیت و حقوق افراد را در نظر وی نیز نشان می‌دهد که نمودار مرحله پنجم تئوری رشد اخلاقی کلبه‌رگ است زیرا امیر حتی به خروش دادخواهی یک نفر از عامه مردم خویش نیز پاسخ گفته و شخصاً و سریعاً آن را پیگیری نموده است و در منافع اجتماعی انصاف تمام را رعایت کرده است.

۶-۲. خودساختگی و وجدان فردی

این مرحله آخرین و بالاترین مرحله رشد اخلاقی است و فرد بر پایه تعاریفی که از قواعد اخلاقی دارد، شخصیت اصولی را انتخاب کرده است و در هر شرایطی به آن پایبند می‌باشد. بیشتر افراد در این مرحله قانون و نوعی بیان همگانی را در نظر دارند، در این مرحله اگر قانونی با اصول کلی که بر پایه انسان دوستی است مخالفت و همخوانی داشته باشد از آن پیروی نخواهد کرد و از انجام آن خودداری می‌کند.

از جمله شخصیت‌های این اثر گران‌سنگ که نمود پایداری صبر و استواری در اعتقادات خویش است مادر حسنک وزیر می‌باشد که بیهقی در تعریف و توصیف وی شجاعت و سخت‌جگر بودن را شاخصه اصلی وی دانسته است، زیرا وی در بالاترین مصیبت وارده یعنی مرگ پسر همچنان عزت خود را حفظ کرده و عجز و لابه اختیار نکرده است و حتی پس از شنیدن خبر مرگ فرزند به ستایش و بیان عزت فرزند پرداخته است و از او به نیکی و با حس غرور سخن گفته است.

«مادر حسنک زنی بود جگر آور چنان شنودم که دو سه ماه این حدیث پنهان داشتند چون بشنید جزعی نکرد چنان که زنان کنند بلکه بگریست به درد چنان که حاضران از درد خون گریستند» (بیهقی، ۱۳۸۸: ۱۷۹).

موارد فوق نشان می‌دهد که مادر حسنک روحیه‌ای قوی و استوار داشته‌است و غم وی از وجدان درونی بوده‌است.

«بزرگا مردا که این پسر م بود که پادشاهی چون محمود این جهان بدو داد و پادشاهی چون مسعود آن جهان» (بیهقی، ۱۳۸۸: ۱۷۹).

مادر حسنک همچنان پس از مرگ پسر نیز عزت نفس خود را حفظ کرده و از نیکی پسر یاد می‌کند و با وجود غضب حکومت هیچ حس خواری و ذلتی را نشان نمی‌دهد که از این جهت مطابق مرحله ششم از سطح فرا قراردادی کلبرگ است.

از دیگر شخصیت‌هایی که می‌توان در سطح فرا قراردادی و مرحله ششم کلبرگ قرارداد بونصر مشکان می‌باشد که شخصی بسیار دانا و فرزانه است و استاد ابوالفضل بیهقی است، به گونه‌ای که در جای‌جای کتاب، بیهقی وی را ستوده و تمامی جایگاه خویش را از جانب وی دانسته‌است. داستان‌های مختلفی در تاریخ بیهقی در خصوص شخصیت بونصر و عملکرد وجود دارد که نمونه زیر بخشی از نصیحت بونصر به امیر می‌باشد.

«بنده را آن خوش تر آید که امروز بر راه وی رفته‌اید و گذشته نیاید که هیچ کس را تمکین آن باشد که خداوند را گوید که فلان کار بد کرد بهتر از آن می‌بایست تا هیچ خلل نیفتد» (بیهقی، ۱۳۸۸: ۵۷).

۲-۷. جدول بسامد شخصیت‌های داستانی تاریخ بیهقی بر اساس نظریه رشد اخلاقی

کلبرگ

مرحله	رفتار	عامل	عنوان	ردیف
۱	رفتار زشت با حسنک	بوسهل زوزنی	خودخواهی	۱
۱	مال دوست	امیر مسعود		
۱	تلاش برای قتل آلتونتاش خوارزمشاه	بوسهل زوزنی		
۱	فاسد و عیاش	طاهر دبیر		
۲	درخواست کمک از امیر	بوالعسگر	منفعت طلبی	۲
۲	هدیه فرستادن برای جلوگیری از جنگ	عیسی		
۲	چشم پوشی از طغرل	امیر یوسف		
۳	تعریف نقشه افشین توسط امیر برای او	احمد ابی دواد	اعتماد	۳
۳	اعتماد امیر به او در مورد غزنین	آلتونتاش	متقابل	
۴	تتمیع سلطان برای برگرداندن پول‌هایی که بخشیده‌است	بوسهل زوزنی	ریا	۴
۴	نزدیک شدن به امیر برای قتل بودلف و گرفتن حکومت او	افشین		
۵	به دنبال رفاه برای مردم و شیعیان می‌باشد	حسنک وزیر	رفاه همگانی	۵
۵	برای رفاه مردم فکر می‌کند امیر محمد برای حکومت مناسب‌تر است	حاجب بزرگ علی قریب		
۵	او برای مردم مسعود را مناسب‌تر می‌بیند	حُرّه خُتلی		
۶	این فرد همیشه مصلحت عالی را در حکومت مورد نظر قرار می‌دهد	بونصر مشکان	خود ساختگی	۶
۶	علم آموزی رایگان به دیگران	ابو حنیفه اسکافی		
۶	در مراسم حسنک خود ساخته	مادر حسنک		

۳. نتیجه‌گیری

بیهقی در بیان توصیفات و ویژگی‌های یک جامعه نهایت دقت و صداقت را داشته‌است و هر شخصیت را با توجه به افعال و هنجارهای انجام شده آن به مانند نقادی چیره‌دست توصیف کرده‌است و تمامی ویژگی‌های اخلاقی اعم از ردیلت و فضیلت افراد را بیان نموده‌است و صفات اخلاقی نظیر: عوام فریبی، منفعت‌طلبی، خودخواهی، اعتماد، رفاه همگانی و خود ساختگی را در قالب داستان‌های تاریخی و رخداد‌های مهم یک سلسله حکومتی که از جانب شخصیت‌های حقیقی بروز داده‌شده به بهترین شکل ممکن ترسیم نموده‌است.

هدف اصلی این مقاله بررسی رشد اخلاقی در شخصیت‌های داستانی تاریخ بیهقی است. بدین منظور ویژگی‌های اخلاقی از پایین‌ترین تا بالاترین سطح با توجه به ویژگی‌های ارزنده و مثبت ارزیابی شده‌است. از آنجا که این کتاب سراسر داستان و سرشار از شخصیت‌های مختلفی می‌باشد، در این مقاله تلاش شده برخی از شخصیت‌ها به صورت موردی بررسی و تحلیل شود به گونه‌ای که بررسی تمام شخصیت‌های داستانی تاریخ بیهقی در این جستار نمی‌گنجد.

بررسی داستان‌ها نشان می‌دهد که می‌توان شخصیت‌های تاریخی کتاب را با مراحل رشد اخلاقی کلبرگ ارزیابی کرد با توجه به اینکه مبنای تئوری اخلاقی کلبرگ بر شناخت و استدلال ویژگی اخلاقی استوار است. اخلاق در این مقاله بر رفتار شخصیت‌ها دلالت دارد این جستار نشان می‌دهد که هر کدام از شخصیت‌های تاریخی با توجه به نقش خود در حکومت و یا داستان ویژگی‌های اخلاقی خاصی را دارا می‌باشند و رفتار و هنجارهایی را به صورت مستمر و در قالب داستان بروز می‌دهند.

بر اساس این پژوهش غالب رفتار قدرتمندان بر پایه نفع شخصی و یا جلب نظر دیگران بوده‌است که نشان دهنده مراحل ابتدایی نظریه کلبرگ است همچنین شخصیت‌های وجود دارند که به صورت متعادل و بر اساس سطح قراردادی عمل

نموده‌اند و همواره تایید دیگران و یا حفظ نظم اجتماعی را سرلوحه زندگی خویش قرار می‌دهند. نظیر: بوالعسگر و در بالاترین سطح اخلاقی نیز کسانی همچون حسنک وجود دارند که وجدان فردی قوی و اخلاقیات و فضائل را وسعت می‌بخشد و نمونه رشد اخلاقی مثبت محسوب می‌شوند.

فهرست منابع

الف. منابع فارسی

۱. احمدجان کلایی، سحر. (۱۳۹۰). «اخلاق در تاریخ بیهقی». قدسیه رضوانیان، رضا ستاری. *دانشکده علوم انسانی و اجتماعی دانشگاه مازندران*.
۲. آرامی، سیمین و دهقان، علی و صراطی، ژایلا و حاجی زاده، حسین. (۱۴۰۰). «تحلیل رفتار شخصیت‌های داستانی منظومه خسرو و شیرین نظامی بر اساس نظریه رشد اخلاقی گلبرگ». *پژوهش نامه ادبیات تعلیمی*. سال سیزدهم، شماره ۵۰. صص ۵۹-۸۸.
۳. آقا محمدیان، حمید رضا و حسینی، سید مهران. (۱۳۹۲). *روانشناسی بلوغ و نوجوانی، روانشناسی رشد*. انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد. چاپ سوم.
۴. بیهقی، محمد بن حسین. (۱۳۸۸). *تاریخ بیهقی*، به تصحیح محمد جعفر یاحقی و مهدی سیدی. سخن: تهران.
۵. جانگیر زاده، محمد رضا. (۱۳۹۰). «دیدگاه‌های شناختی تحولی در رشد اخلاقی». *معرفت اخلاقی*. سال ۲، شماره ۸. صص ۱۰۱-۱۲۲.
۶. دقیقیان، شیرین دخت. (۱۳۷۱). *منشا شخصیت در ادبیات داستانی*. تهران. مؤلف.
۷. رضوانیان، قدسیه و پورشبانان، علیرضا. (۱۳۸۹). «نمایش شخصیت‌ها و شخصیت‌های نمایشی در تاریخ بیهقی». *فصلنامه پژوهش‌های زبان و ادبیات تطبیقی*. دوره ۱. شماره ۲. صص ۶۸-۵۱.
۸. رحمانیان، زینب. (۱۳۹۳). «بررسی تطبیقی رشد اخلاقی در قابوس نامه از دیدگاه کلبرگ». *پژوهش‌های ادبی و بلاغی*. سال ۲. شماره ۸. صص ۳۲-۴۵.
۹. رضی، احمد. (۱۳۸۳). «داستان وارگی در تاریخ بیهقی». *نامه فرهنگستان*. شماره ۲۳. صص ۱۹-۶.

۱۰. سربخشی، محمد. (۱۳۹۸). «عینیت دین و اخلاق و برتری اخلاق دینی بر اخلاق سکولار». *نشریه علمی پژوهشی نامه اخلاق*. سال ۱۲، شماره ۴۴. صص ۵۷-۶۸.
۱۱. کدیور، پروین. (۱۳۷۸). *روان‌شناسی اخلاق*. انتشارات آگاه: تهران.
۱۲. محمدی، سارا و مشفق، آرش. (۱۳۹۷). «نقد روانکاوانه چهره‌های مطرح در تاریخ بیهقی بر اساس مکاتب جدید». *بهارستان سخن*. شماره ۴۲. صص ۲۰۱-۲۲۲.
۱۳. میرصادقی، جمال. (۱۳۸۶). *ادبیات داستانی*. انتشارات سخن: تهران.
۱۴. نخستین، ابراهیم. (۱۳۷۳). «بررسی مراتب رشد اخلاقی در آثار سعدی و مقایسه آن با نظریه کلبرگ». عزت الله نادری. *دانشگاه تربیت معلم تهران*.

ب. منابع لاتین

1. Kohlberg, L. (1984). *Essays on moral development. Vol. II. The psychology of moral development*. San Francisco, CA: Harper and Row.